

MÉSZÁROS KÁLMÁN – SERES ISTVÁN

ZRÍNYI ILONA

Ha napjainkban megemlítjük Zrínyi Ilona nevét, elsősorban a hős lelkű asszonyra, II. Rákóczi Ferenc fejedelem édesanyjára gondolunk, aki három évig védte Munkács várát a császáriak ostroma ellen. De vajon ismerjük-e élettörténetét eléggé ahhoz, hogy ilyen sematikus egyszerű képpel idézhessük fel alakját?

És tényleg a „modern katonanő” előképe lett volna? Vagy csupán a saját korának megfelelő életet élt, ha nem is tipikus módon? Ezekre a kérdésekre természetesen nem könnyű röviden válaszolni, s a jelen keretek között sem új Zrínyi Ilona-életrajzot, de még csak merőben új Zrínyi Ilona-képet sem alkothatunk.

Ez persze nem is célunk, csupán néhány gondolattal szeretnénk áramolni a köztudatban róla kialakult benyomást változó történelemszemléletünk időszerű problémafelvetéseinek tükrében és az újabban felmerült kutatási eredmények alapján, amelyek széles körben talán még nem kellően ismertek.

Zrínyi Ilona.
Ismeretlen festő
olajfestménye,
18. század

SZÁRMAZÁSA ÉS ELSŐ HÁZASSÁGA

Mint az köztudott, ősrégi horvát-magyar főúri családból származott, sőt ereiben az Árpádok vére csörgedezett, amint azt a kor ünnepelt költője is megfogalmazta: „Neme királyi vér; nem csak egy köz bárá.” Nagybátyja Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér, édesapja Zrínyi Péter horvát bán, édesanyja pedig Frangepán Katalin volt. A régebbi szakirodalom szerint 1643-ban, Nagy László által újabban felvetett – sajnos csak közvetett, bár logikus, de nem kétségtelen – adatok alapján talán kilenc évvel később, 1652-ben született. (Egy hölgy életkoránál ma sem mellékes a különbség, Zrínyi Ilona esetében pedig – mint majd látni fogjuk – második házasságkötése kapcsán éppen nem mindegy, hogy 14 vagy csak öt esztendővel volt idősebb Thököly Imrénél.) Életének minden további fontos lépésénél meghatározó lehet a történész számára, hogy melyik fenti adatot fogadja el a korára vonatkozóan... A korábbi időpont esetén mintegy tíz, a későbbi dátum szerint csupán egy-két évvel volt idősebb testvéreinek. (Két húga, Judit Petronella és Auróra Veronika, valamint János nevű öccse érte meg a felnőttkort.)

1666. március 1-jén (tehát 23 vagy 14 évesen, azaz vagy a korabeli szokásokhoz mérten meglehetősen későn, vagy a házasságkötés lehető legkorábbi időpontjában) ment nőül Északkelet-Magyarország leggazdagabb főúrához, az erdélyi trón lehetséges örököséhez, I. Rákóczi Ferenc választott fejedelemhez. Szerelmi házasságról szó sem lehetett, a kor szokásai szerint elsősorban vagyoni, hatalmi érdekek kapcsolták össze a Zrínyi- és a Rákóczi-házakat, de esetünkben a politikai megfontolások is jelentős szerepet kaptak. Zrínyi Péter ugyanis csatlakozott a „szegyeteljes vasvári béke” nyomán kibontakozó rendi összeesküvéshez, melyet maga a nádor, Wesselényi Ferenc szervezett, s a Rákóczi család vagyonra és tekintélyre ebből a szempontból sem volt mellékes. Zrínyi persze csak néhány év elteltével vonta be ifjú vejét a szervezkedésbe, de akkor már éppen a sárospataki Rákóczi-várkastély – és a hagyomány szerint annak sub rosa terme – vált az összeesküvők egyik központjává.

Rákóczi és főként özvegy édesanyja, Báthory Zsófia előtt a Zrínyiek katolikus vallása és – a kibontakozó összeesküvésről mit sem sejtve – a család Habsburg-hű tradíciói szóltak a házasságkötés mellett. Amíg azonban Zrínyi Péter számításai beváltak, s após és vőkapcsolata megfelelően alakult, meglehetősen gyér adataink alapján is valószínűsíthetjük, hogy a házastársak kapcsolata már kevésbé volt kiegyensúlyozott. 1667 októberében született első gyermekük, György korai halála után a Wesselényi-összeesküvés is tragédiába torkollott, s Zrínyi Ilona atyjára és anyai nagybátyjára egyaránt a vérpad vart. I. Rákóczi Ferenc, aki kevés politikai éleslátással fegyveres felkelést

robbantott ki, kis híján saját sorsát is megpecsételte. Édesanyja, Báthory Zsófia fejedelemasszony csak 400 ezer forint ellenében menthette meg fia életét, ráadásul a család váraiba császári őrseget kellett befogadniuk.

Zrínyi Ilona az édesapja után hamarosan édesanyját is elveszítette: Frangepán Katalin 1673. november 16-án elborult elmével halt meg a gráci domonkosok kolostorában. Fájdalmát csak 1672-ben született kislánya, Julianka, majd 1676. március 27-én a várva várt trónörökös, Ferenc születése enyhíthette. I. Rákóczi Ferenc alig három hónappal fia születése után elhunyt, s özvegye szinte teljesen támasz nélkül maradt. Anyósa, Báthory Zsófia kemény természetű asszony volt, s a letűnt történelmi korok az emberi kapcsolatok terén bizony nem sokban különböztek napjainktól. A két özvegy, anyós és meny viszonya különösen akkor romlott meg, amikor Zrínyi Ilona életében új férfi tűnt fel.

A MÁSODIK HÁZASSÁG

Az ifjú Thököly Imrét alighanem politikai és hatalmi motivációk vezérelték, amikor a Rákóczi árvák gyámjához, a nála évekkel (ismételjük: vagy 14, vagy

csupán öt évvel) idősebb, de még mindig szép Zrínyi Ilonához közeledett. Az asszony azonban szerelemmel viszonzotta a közeledést, és őt ez a Thököly iránti vonzalom a síríg elkísérte. Báthory Zsófia halála (1680. június 14.) után elgördült az egyik legfőbb akadály házasságkötésük elől, majd a Thököly-felkelés katonai sikerei nyomán békétárgyalásokba bocsátkozó császári udvar is áldását adta az esküvőre, amelyet végül 1682. június 15-én tartottak meg

„nemzeti szokás szerint ünnepélyes szertartással” – írja visszaemlékezéseiben II. Rákóczi Ferenc.

Nem véletlenül idéztük itt éppen a későbbi fejedelem *Vallomásait*, hiszen újabb lényeges emberi tényezőhöz és mai fogalmaink szerint is bonyolult, érzelmi témához érkezünk. A mostohaapa és -fiú kapcsolata a külsőségekben megfelelően alakult, s Thököly Rákóczit még 1705-ben is „édes fia urának”, az pedig őt „atyja urának” címezte, a gyermeki lélekben kialakult idegenkedés azonban mindvégig megmaradt, s Rákóczi valójában ellenszenvvel viseltetett Thököly iránt. Ezt környezetében nevelők (elsősorban kamarása, Körösy György) és szolgák népes hada táplálta benne: mindnyájan számító betolakodók láttak ugyanis Thökölyben, sőt – persze alaptalanul – az árvák életét is veszélyeztető hatalmi törekvésekkel vádolták meg. Jellemző, hogy amikor az esküvő előtt nem sokkal egy szolgáló kigyót talált úrnője hálószobájában – ez a hideg kőfalak között nem lehetett olyan szokatlan jelenség, mint manapság lenne –, az a babonás magyarázat terjedt el a cseléslével körében, hogy Zrínyi Ilona Thökölyvel kigyót fogad az ágyába. (R. Várkonyi Ágnes nemrégiben mutatta ki meggyőző alaposág-

BÁTHORY ZSÓFIA ÉS ZRÍNYI ILONA LEVÉLVÁLTÁSA

Báthory Zsófia udvarában Thököly közeledését először nem is a Zrínyi Ilonával, hanem a kis Rákóczi Julianával való házasságkötés lehetőségével magyarázták. Az öreg fejedelemasszony azonnal tollat ra-

gadtott, és levélben fedtte meg menyét, aki válaszában önérzetesen utasította vissza a vádaskodást.

(Mindkét levelet Thaly Kálmán közölte *Valentinus Bujdosó* álnéven a *Századok* 1873. évfolyamában.)

BÁTHORY ZSÓFIA LEVELE MENYÉHEZ

(Saját kezű eredeti, zárlatán gyászpecséttel)

AZ ÉN KEDVES MENYEM-ASSZONYNAK, SZERÉNI ILONA ASSZONYNAK ADAASSEK!

Jó egészséges hosszú élettel áldja Isten kigyelmedet, az gyermekekkel együtt! Hogy az gyermekek jó egészségben vadnak, azon örülök; csak hogy igen mocskos a híre, hogy az nyócesztendő Julljánka áruban bocsátattatott, – minap is az részegek között nyalták-falták, úgy beszélék. Ez vagy igaz, vagy nem, de okot az ilyen-

nekre adni nem kell. Már azt is felveték vala: „*hova megyen gróf uram?*” – „*Makovicára, mátkájához megyen.*” Ha szegény édes fiam élne, megpókná ezt, meg sem engedné! Ugyanis ki látta mostani állapotjában Julljánkát affélebben keverni! Szabad emberséges embernek mások házához menni, de az ilyenekre okot nem kellett volna és ajánló szokat adni; az ilyenből nagyobb rossz is szokott következni. Most is kigyelmed részről adatott ok az sztropkói alkalmatosságára. Isten legyen kigyelmeddell!

Költ Munkácson, 3 Februári [1680]
Kigyelmednek szívből jót kíván
Bátóri Sofija m. k.

ZRÍNYI ILONA VÁLASZA ANYÓSÁNAK (Egykorú másolat, küzetén felirattal: „Nagyasszonyunknak ő Nagyságának irott válasz.”)

KEGYELMES ASSZONYOM!

Édes Kegyelmes Asszonyom, én Nagyságod leveleit alázatosan vettem, melyekből Nagyságod ellenem való neheztelését szívem fájalmával értettem Julljánka állapotjára nézve, mely dolgok Nagyságodnak nem úgy

mondtak, a mint az dolognak valósága volt. De bizonyítok az élő Istennel és páter Ordódi urammal, és több böcsülletes emberrel, kik jelen voltak, hogy valamit az én ártatlan gyermekemre fogtak, abban semmi sincsen. Ha Nagyságod az én erkőcseim felől kételkedik, én arról nem tehetek. Ha pedig lenn böcsüllet-szerető asszonnak ismerete és ismeri lenni Nagyságod, miért tehát engem oly átkozott anyának tart, hogy engedném szemek láttára az én ártatlan nyolcesztendő leánkámat az

ilyen orszá-gyalázatjára nyalni és falni? Mely dolgok hogy voltak? – páter uram Nagyságodnak bőven megírja, abból mérhető Nagyságod. Az armistitium is publicáltatván [a fegyverszünet is kihirdetve], Gróff Thököli uram ideizent, hogy eljön. Ki is felljövén a várban, hétfőn ebédén levén itt, ebéd után mindjárt lement. Én nem mondhattam, hogy ne jöjjen, mint más becsülletes embert, úgy kellett ő kegyelmét is látnom, az mint mások is azt cselekeszik, az melyre [értsd: merre] megyen. El-

hittem, ennek is kétképpen fogják hírt vinni Nagyságod eleiben. – Ez, mi már Nagyságod kegyelmessége: ha hiszi, vagy nem? – én arról nem tehetek. Mindazonáltal – ha lehet és Nagyságod kegyelmessége volna – kérem alázatosan a Jézusnak szent vére hullásáért: adja tudtomra, kicsoda az az én jóakaróm? Ki táplálja ilyen hírekkel az én gyalázatomra Nagyságodat? Jobb volna, engem az én gyermekimmel együtt hogy megölne, hogysem ilyen mocskos hírekkel gyalázza Nagyságod s mind más emberek előtt! Kiben, ha éreznem valamiben magamat, én soha Nagyságod szeméi eleiben nem mennék; de Nagyságod is látván azt, hogy ebben semmi sincs, ha akarja, hogy az én két árváimmal Nagyságod udvarfására menjek, küldjön érettem, én kész vagyok Nagyságod szolgálatajára menni. Ezzel Istennek ajánlom Nagyságodat, én pedig len maradok Nagyságodnak

Makovica, 21. Februári, 1680.
alázatos szolgálója
Zrínyi Ilona m. k.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN: THÖKÖLY IMRE ÉS ZRÍNYI ILONA HÁZASSÁGA

(ZRÍNYI ILONA JELLEMZÉSE, 63-71. STRÓFA)

Elmúlt ugyan immár az tavasz életében.
De Nyarának most van legkedvesb színében:
Dido lehetett ily akkor-idejében.
Mikor Aeneasnak esett volt kedvében.

Alkalmatosabb is az olyan szeretet,
Naso is afelől tézsen dicséretet.
Azki tanult, tehet helyes ételetet,
Az gyermekség abban sok veszelýt követett.

Az orcái rózsák, nyaka alabastrom,
Magakelletése szívet gyözö ostrom.
S ahoz szép beszéde merő orvosflastrom,
Istenes élete majd szerzetesklastrom.

Homloka lilium, az ajaka kláris,
Helenán sem talált ennél szebbet Páris.
Azmelynek hervadni magánosan kár is,
Bár csókok harmatja érte volna máris.

Cédrus az dereka, tekintete ráró,
Mint vadász Diana, gyors lába úgy járó.
Dolgaiban rendes, az üdötül váro,
Neme királyi vér, nem csak egy köz báró.

Egész teste hattýú, galamb engedelme,
Gerlicét követő társához szerelme,
Azhol kell, mint daru, oly szermes fegyelme,
Csendes erkölcsiben nincs negédes elme.

Szólásában Svada, Minerva esziben,
Értékiben Juno, Bellona szívbén,
Igaz Penelope kezdett hűségiben,
Nem csapong, mint Flora, hajló szerelmiben.

Úgy tetszik, azmelyre lábái indulnak,
Azok helyén mindjárt virágok újulnak,
Azmikor ajaki beszédre mozdulnak,
Szép szavai között nádmézek is hullnak.

Szóláshoz készülő ajaka nyílása
Úgy tetszik, hogy piros hajnal hasadása,
Vidám személyinek helyből mozdulása,
Mint az derült napnak az égen járasa.

gal, hogy Rákóczi itt a kigyót legyözö gyermek Hercules mitikus történetét szötte bele saját önéletrajzi művébe, ám ha nem is pontosan a *Vallomások*-ban leírtak szerint történt az eset, mégsem zárhatjuk ki, hogy egy kigyó vagy sikló által okozott riadalom örökre bevésődött a gyermek Rákóczi emlékezetébe.)

Zrínyi Ilona azonban gyermekeihez és férjéhez is teljes odaadással ragaszkodott. Talán a modern pszichológia eszközeivel kaphatnánk választ egy sor olyan kérdésre, amelyre a történész csak felületes magyarázatot adhat, így például, hogy milyen lelki tényezők befolyásolták – nincs mit szépítenünk: egy gyűlölt mostohaapa árnyékában – anyja és gyermekei kapcsolatát.

II. Rákóczi Ferenc ugyan nem vádolta édesanyját – gyermek- és kamaszkori sérelmei alapján csupán Thököly és a bécsi udvar iránti ellenszenvét nem rejtette véka alá –, de későbbi írásaiból is kiolvasható, hogy nem értette meg, illetve nem tartotta méltónak édesanyja döntését, Thökölyhez fűződő szerelmét és házasságát. Ebben persze nem volt egyedül, sőt Zrínyi Ilona korában az lett volna csoda, ha valaki megértéssel fogadja a rangon aluli szerelmi házasság tényét. Az pedig szinte természetes, hogy éppen a Rákóczi-ház familiárisai, cselédei nem mutattak megértést úrnőjük választása iránt, amely ellenkezett a család jól felfogott politikai érdekeivel, különösen a Báthory Zsófia által képviselt irányvonalal. 1683-ban Munkácson azért folyt szervezkedés, hogy a várat – a kis árvák érdekében is – császári kézre juttassák. Az összeesküvés leleplezésekor felvett tanúvallomá-

sok szerint sokan Zrínyi Ilonát hibáztatták, egy meglehetősen drasztikus vélemény szerint a fejedelemsasszonynak nem kellett volna férjhez mennie, „de vizskett a p. etc., s azért ment férjhez”.

MUNKÁCS HÓS VÉDŐJE

Thököly szerencsecsillagának lehanyatlásával Zrínyi Ilona és gyermekei válságos helyzetbe kerültek. Thököly a török szövetségese volt, s a felszabadító háború megindulása után folyamatosan veszítette el bázisát. Amikor pedig a váradi pasa fogságba vetette, hogy szövetségeseinek kiszolgáltatásával békét nyerjen a császártól, maradék hívei is elpártoltak a „kuruc király” mellől. Zrínyi Ilona választás elé került: vagy átadja várait, és a császár hűségére térve biztosíthatja vagyonát és gyermekei jövőjét, vagy kitart férje mellett, s ezzel a saját sorsán kívül gyermekeiket is veszélyezteti.

Az anyja és a szerető feleség lelki túságából végül az utóbbi került ki győztesen, s Zrínyi Ilona Munkács várába zárkózva elvetette a felkínált lehetőséget. A hitvesi hűség példaképeként tarthatjuk őt számon, még akkor is, ha elfogadjuk, hogy Thököly és hívei – jórészt persze rajtuk kívül álló okok miatt s korábban talán logikusnak tűnő kényszerű útkeresés nyomán – a lehető legrosszabbkor tartottak ki a török mellett. A történelem ítélszéké is „csak” enyhítő körülményeket hozhat fel mellettük, s a nemzeti múltunkat kísérő-kísértő „kényszerpályás” elméletekkel magyarázhatja tettüket. Így van ez még akkor is, ha elismeréssel

kell adoznunk Thököly hadvezéri tehetsége előtt.

A váradi múltöccéből 1686 elején kiszabadult és a szultán által méltóságába visszahelyezett kuruc vezér ugyanis mindvégig a török oldalán állt az elhúzódó háborúban, s ezzel megpecsételte sorsát. Mindössze néhány száz főre olvadt katonaságával többnyire a még török kézen lévő várak – Gyula, Nagyvárad és Temesvár – térségében tartózkodott, s időről időre kísérletet tett rá, hogy eljusson az ostromlott Munkácsra. A vár évekig tartó hősies védelme során Thököly és Zrínyi Ilona között elszánt híveiken keresztül viszonylag folyamatos volt a kapcsolattartás, de találkozásukra nem kerülhetett sor. Thököly nem segíthetett a várvédőknek, sőt éppen a fejedelemsasszony volt az, aki több ízben is katonákat küldött neki, 1687 júniusában például 1600 gyalogos és lovas kelt útra Munkácsról Thököly török fennhatóság alatt lévő táborába.

Hogy a Magyarország további jövőjét meghatározó „török kérdés”, esetünkben az Oszmán és a Habsburg Birodalom közötti választás kényszere mennyire meghatározta a történelmi értékelést, egyszerűbben szólva, hogy mennyire tekintetbe kell vennünk Munkács védelmének ezt a hátterét is, arra maga Zrínyi Ilona hívja fel a figyelmet. Törökországi származatára idején ugyanis büszkén írta egyik levelében a szultánnak a következőket: „Munkács várát ez világ látára három esztendeig az német ellenség ellen, mint egy pasa oltalmaztam s tartottam.”

Zrínyi Ilona persze nem a szultán számára oltalmazta a várat, de tudnia kellett, hogy a férje melletti kitartás, mi-

közben 1685 őszén minden más vár megadta magát, a következő évben pedig Thököly volt kurucjai az elsők között rohamozták – immár a császár hűségén – Buda várát az ostromlók soraiban, tulajdonképpen a török melletti elszigetelődést is jelenti számára. A Habsburg-propaganda ki is használta az oszmánok melletti elkötelezettség tényét, és Munkács védőit a kereszténység ellenségeiként ábrázolták. Az igazság, ha nem is „odaát”, de valahol félúton van.

Zrínyi Ilona gyermekei javait s a magyar rendi felfogás szerint jogos birtokát védelmezte előbb Aeneas Caprara, majd Antonio Caraffa császári generálisokkal szemben. Az európai közvélemény pedig nem osztotta az egyoldalú Habsburg-propaganda ítéletét, s különösen francia területen hősiként ünnepezték a várvédő asszonyt. Ebben persze magán a romantikus tényen kívül a Bourbon-Habsburg dinasztikus ellentét is szerepet játszott, hiszen XIV. Lajos francia király szövetségeseinek tekintette Thökölyt.

Ezzel kapcsolatban azt is érdemes megjegyeznünk, hogy ha XIV. Lajos közismert portai kapcsolatai nem ártottak a „legkeresztényibb király” jó hírének, akkor mi is elgondolkodhatunk azon, hogy talán természetes, ha a közvetlen török veszélynek kitett magyarság vezető elitjének egy jelentős része – azt követően, hogy I. Lipót megköttette az előnytelennek ítélt vasvári békét s ezzel a török kiűzésének lehetősége beláthatatlan időtávlatba került – pusztán „túlélési reflexből” is közeledni próbált az ellenség felé. Az Oszmán Birodalom hanyatlásának kétségeltelen tényével csak 1683-ban szembesülhettek a kortársak, amikor Bécs sikertelen ostromával és a kahlenbergi csata-vesztéssel nyilvánvalóvá vált, hogy az addig legyőzhetetlennek hitt ellenség megerősödött. Az éppen akkor rossz oldalon állók egy része, elsősorban Thököly és legszűkebb környezete számára azonban ekkor már késő volt...

Ami mármost a várvédő Zrínyi Ilonát mint „hős lelkű nőt” illeti, szintén érde-

mes elgondolkodni a következőkben. A „női egyenjogúsági” teljes körű és politikai téren is érvényes vívmánya, majd a nők katonai szerepvállalása a modern társadalmak sajátja, ám a hagyományos női szerepek a prehistorikus kortól kezdve napjainkig biztosítják a nők bizonyos körülmények közötti vezető szerepét. Gondoljunk csak az uralkodóházakra, ahol a vérség vagy esetenként a házasság jogán még az iszlám világban is több példát találhatunk női uralkodókra. Ezekben az esetekben a nő éppen a „férfi jogán”, vagyis atyja örököséként, férje távollétében vagy kiskorú fia természetes gyámjaként tölthet be vezető szerepet.

Zrínyi Ilona Munkácson éppen így, a vár kiskorú urának, a 10–12 éves Rákóczi Ferencnek a gyámjaként volt a „védellem feje”, illetve a Thökölynek felesküdtött katonaság „úrnője”. A vár végtelenséges védelmét Radics András főkapitány irányította, a politikai ügyeket pedig Absolon

Munkács látképe
Giacommo Rossi
rézkarca, 17. század

1. Castello che domina il 2°	4. Fosso intorno la Fortezza	7. Borgo nel piano della Rocca
2. Castello che domina il 3°	5. Porta della Fortezza	8. Palancha
3. Terzo Castello	6. Strada dal fosso del borgo alla Fortezza	9. Fosso intorno la Palancha
		10. Paludi

Dániel intézte. Zrínyi Ilona azonban túl lépett a vár úrnőjének jelképes szerepén, s amint az már a kortársaknak is feltűnt, „férfias bátorsággal”, személyesen vett részt a védelem irányításában. Cserei Mihály története szerint „Thökölyné bátor s férfi módon termett vitéz asszony lévén, [...] maga is a bástyákra kimegyen, és a kisütőgépet agyúkat maga igazgatja, aranyozza s sütőgei valaki, mely cselekedetivel a vitéző népnek nagy szívet adott, szégyelven, hogy amaz asszony lévén, oly bátran viselné magát, ok férfiakul megjédnének a némettől”.

Még ha Cserei leírása túlzás lenne is, maga Rákóczi szintén elismerően irt édesanyja helytállásáról, s a *Vallomások* sajátos műfajának megfelelően Istene szövege a következőket vette papírra: „Mégis a legtöbbet értek [tudniillik Radics András és Absolon Dániel rátermetségéhez képest is] a te szolgálól-

nak, anyámnak a tanácsai, akit mind bölcsesség, mind hősi lelkület tekintetében a neméhez illő átlagos képességeken felül ajándékoztál meg, ó, bölcsesség tárháza! [...] Olykor rettenhetetlenül járt körbe a falakon. Te helyeztél pajzsot az agyúgolyó elé, melytől egy ízben a mellette álló szolgálólány feje úgy szakadt le, hogy agya anyámra fröccsent.”

A meglehetősen naturalisztikusan leírt epizód is bizonyítja, hogy Zrínyi Ilona nem csupán a vár úrnője volt, de e szerepében közvetlen veszélynek is kitéve magát, hogy a védőket bátorítsa, kis tűlzással úgy is fogalmazhatunk, hogy a katonáival sorsközösséget vállaló hadvezér szerepét játszotta. Az már azonban romantikus túlzás, ha Zrínyi Ilona alakját tetőtől talpig páncélban és karddal vagy – mint egy korabeli francia ábrázolásban – puskával a kezében elevenítjük fel. Már saját korából is több példát idézhetnénk az agyúkat elstűtő katonafeleségekről vagy a lovat

férfi módra megülő „amazonokról”. A korabeli női szereptől nem volt idegen az önvédelmi harcban, tehát éppen egy ostromlott város vagy vár védelmében való aktív részvétel, végzettségben akár a fegyveres ellenállás sem, elég itt az egri nők példájára utalunk.

BÉCSEN KERESZTÜL TÖRÖKORSZÁGBA

A lehetetlen természetesen Zrínyi Ilonának sem sikerülhetett, 1688. január 18-án kénytelen volt átadni a várat Caraffának, s a maga és családja további sorsa az uralkodó kegyétől függött. Ezzel kapcsolatban, ha voltak is illúziói, azok hamar szertefoszlottak. Bécsben a kapitulációs egyezség felrúgásával elszakították gyermekeitől, s ha nem is kényszerítették egy apácakolostor szűk cellájába, miként azt Thaly Kálmán nyomán többen is feltételezték, addigi életével teljesen szakítania kellett. Szépen berendezett lakosztályban és saját személyzettel élte csendesen mindennapjait, s – természetesen gondos cenzúrázás után – még férjével is levelezhetett. Thököly szerencsecsigája egyszer még felragyogott: 1690-ben az erdélyi Zernyestnél katonai bravúrral végrehajtott győzelmet aratott a császáriak felett, s az ott fogságba ejtett császári főtisztékért, Heissler generálisért és Doria ezredesért cserébe kiválthatta szerető hitvesét.

Zrínyi Ilona örömmel írhatta neki: „Valamint azelőtt, most is kész vagyok kimutatnom házastársi igaz szeretetemet és engedelmisségemet az én uram iránt... gyermekeimet tán soha többé nem láthatom. S van-e súlyosabb csapás anyai szívemre, mint meghalnom, s nem tudnom, mint hagytam gyermekeimet...”

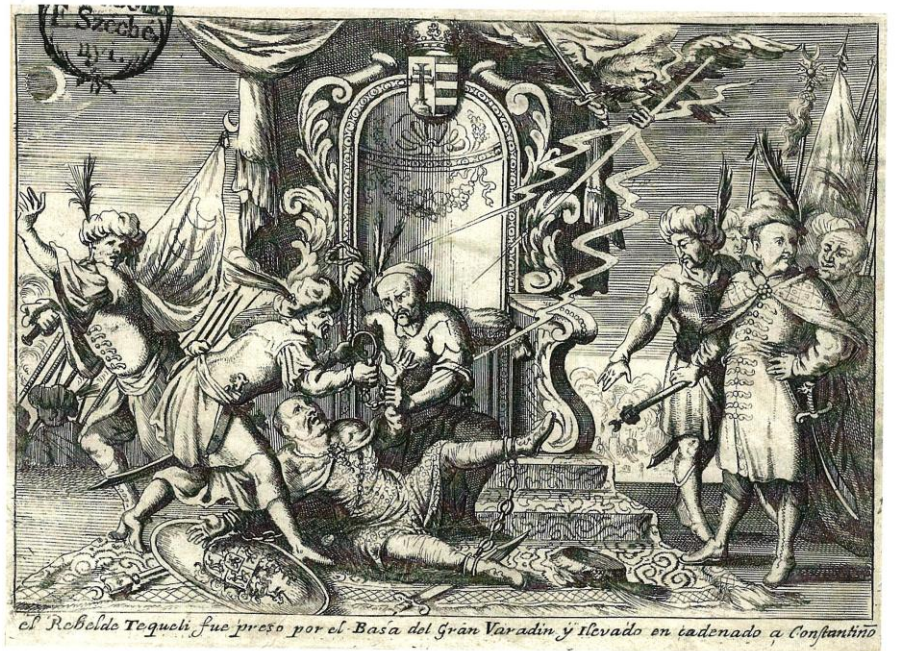
1692-ben, hosszú évek után ismét viszontláthatta egymást férj és feleség, s Zrínyi Ilona fent idézett szavai beteljesedtek: tényleg nem láthatta többé gyermekeit. A törökországi száműzetésben, 1694-ben még egy leánykával ajándékozta meg férjét, a kis Zsuzsika azonban alig egy évet élt. (Itt ismét utalunk kell arra a dilemmára, amely Zrínyi Ilona születési évére vonatkozik, hiszen ez utolsó gyermekét vagy 42-43 évesen, vagy 52 évesen szülte.)

A bámulatos lelki erővel megáldott Zrínyi Ilona a száműzetésben férje és a bujdosók legfőbb támasza és vigasza volt. A rendkívül szűkössé, olykor kimonodottan sannyarú viszonyok között jelen-

Zrínyi Ilona. François Jollain rézmetszete, 17. század

cher F. Jollain rue S. Jacques à la ville de Collogne avec P. de...
La Princesse Sophie Ragotsky
Femme du Comte Tékely,
Soutenu les Intérêts de la
dans la Ville et château
réusement aux Turcs et Im-
attaques de ses Ennemis.
Sœur du Comte de Serin et
dont elle a très généreusement
soutenu les Intérêts pour
de Montgats résistant vigou-
reusement aux plus fortes

el Robledo Tequeli fue preso por el Basa del Gran Varadin y llevado en cadena a Constantino

létével nemhogy nehezítette volna a száműzötték helyzetét, de minden tőle telhető módon próbált segítséget nyújtani a nála is rosszabb helyzetbe került honfitársainak és keresztény felebarátainak. 1693-ban, midőn Thököly a feleségével, csekély udvartartásával és katonáival az Al-Duna menti palánkokban próbálta átveszteni a telet, a krími tatárok végigpusztították a Tiszántúlt, és tömegével hajtották magukkal a rabszjóra fűzött lakosságot. A kurucok gyakran saját hozzátartozóikra, falubelijeikre ismertek a szerencsétlenekben, pénzüik azonban alig volt arra, hogy kiválthassák őket. Thököly és Zrínyi Ilona jóvoltából mégis sok elhurcolt megmenekülhetett. (Ez utóbbiak lajstroma II. Rákóczi Ferenc isztambuli megbízottjának, Pápai Jánosnak Thököly és Zrínyi Ilona kéziratosságot maradványok maradványai és más értéktárgyai eladásából vagy zálogba bocsátásából kívánta fedezni.) A 112 tételből álló hagyatékáról sikerült hazajuttatni, ám a lista azóta sem került elő a Rákóczi-levéltár ránk maradt részéből.)

A fejedelmi párnak hosszú éveken át dédelgetett óhaja volt, hogy a török Porta engedélyezzen számukra egy

majorságot (törökül: csiftliket) néhány faluval, ahol az udvartartás tagjai mellett a nős és családos kuruc katonák is helyet kapnának. Ebben a bujdosó fejedelem jó barátja, Ali pasa, a dunai hajóhad kapitánya sietett segítségükre, akinek volt egy megfelelő tanyája a Belena nevű, Duna menti bolgár falucska határában. A környéken ez volt az egyetlen szíkatolikus település, ezért a fejedelemasszony különösen örült, és elhatározta, hogy ott a maga „emlékezetire” templomot fog építtetni. Sajnos ebből végül semmi sem lett, ahogyan Zrínyi Ilona másik tervéből, a jezsuitákhoz felváltva kezdett az ábrázata, előtte ülve, mégsem tette, mint minden dolgaiban erős szívű fejedelem-asszony. Végre Tekerddákhhoz érkezvén, az mint az kis hajóba kiszállott, és az szárazra kiakart menni, én előbb ugorván ki, az mint az kis hajót az hab hánnya, félvén, ki nem jöhet, bégázoltam kevéssé, és az ölembre ereszkedvén, a hajócska orrából tettem le az tengerpart-ra, mert a szárazra ki nem állhatott az kis hajó az habok miatt.”

Rodostóba elsősorban a Thökölyt győző s ekkorra már szinte elviselhetetlen fájdalom okozó köszvény miatt

kára, Komáromi János örkötötte meg naplójában. A fejedelmi pár augusztus 21-én szállt hajóra, hogy felkeresse a Márvány-tenger partján fekvő, híres városkát. Komáromi leírása szerint Zrínyi Ilona még egy hirtelen támadt tengeri viharban is meg tudta őrizni lélekjelenlétét: „Egy hajóban ültem én is ó Nagyságokkal menő utunkban, a Szent György templomát (azt mondják: ott fekszik) meghaladván, nagy szelünk kezdett támadni az tenger közepi felől, láttam szegény asszonyunkat, hogy változni kezdett az ábrázata, előtte ülve, mégsem tette, mint minden dolgaiban erős szívű fejedelem-asszony. Végre Tekerddákhhoz érkezvén, az mint az kis hajóba kiszállott, és az szárazra kiakart menni, én előbb ugorván ki, az mint az kis hajót az hab hánnya, félvén, ki nem jöhet, bégázoltam kevéssé, és az ölembre ereszkedvén, a hajócska orrából tettem le az tengerpart-ra, mert a szárazra ki nem állhatott az kis hajó az habok miatt.”

Rodostóba elsősorban a Thökölyt győző s ekkorra már szinte elviselhetetlen fájdalom okozó köszvény miatt

Thököly Imre elfogatása, 1688 október 15.

utaztak, mivel a városhoz közel volt egy messze földön híres sárfürdő, ahová minden augusztusban beteg emberek tömege zarándokolt el a gyógyulás reményében. A fejedelem is meglátogatta az „igen hasznos sárból álló fürdő”-t, míg hűséges titkára az éjszakai tengeri fürdőzésekre, az itt termő szőlőkből nyert „kedves finum ízű rubintszínű” borra és a „mondolának [mandula] felettébb nagy bőségé”-re emlékezett vissza.

Komáromi visszafelé is hajóval ment, Thökölyék viszont a szárazföldi utat választották. Utazásuk nem volt eseménytelen: a nagy hőség miatt a fejedelemsszonyt nagybetegesen vitték be Konstantinápolyba. (Zrínyi Ilona nem tudhatta, hogy az a városka, ahol egy rópké időt eltölthetett, fia életének utolsó állomása lesz majd.)

A „VIRÁGOK MEZEJÉN”

A karlócai békekötés után a császári diplomáciának 1701. szeptember végére sikerült elérnie, hogy Thökölyt és híveit Ázsiába költöztessék át. A fejedelem és hívese szeptember 23-án már hajójukon éjszakáztak a tengeren, másnap pedig ki is hajóztak. Este érkeztek meg úti céljukba, Izmit városába, az ókori Nicomédiába. Itt előbb az ún.

„magyar ház”-ban éltek, a következő évben viszont Thökölynek sikerült végre vásárolnia egy majorságot a várostól keletre elterülő „Virágok mezején”. Ide költözött át a fejedelemi udvar 40-50 főre tehető népessége, és itt is maradtak egészen uruk 1705 őszi bekövetkezett haláláig, amikor is engedélyt kaptak a hazatérésre.

Az új szállásról ismét Komáromi Jánosost idézzük: „Nicomédiánál beljebb, Ázsiában, Bythyniában, az tenger végén túl két órányi földet az Illés prophéta hegye alatt, a Virágok mezején azon [ti. a nagyvezirtől Thökölynek küldött] pénznek egy részével vette meg ő nagysága egy Bostandsi Mustafá agától ezt az Virág czifliket vagy major házat, melyben most lakunk, az ő szép virággal beborított mezejével, a közel való havasoktól bejövő gyönyörűséges pisztrángos patakkalival, szép bő híves palatiai forrásával, sok szép gyümölcsös, árnyékos és minden életre való alkalmosságával, s azzal az pusztával, mely egy helyen az cziflik felett van, valamely ruderáival [romjairival]. [...] Ez az Virág cziflik az méltóságos Zrínyi Ilona fejedelem asszonynak ezen bujdosásában, kivált az jó vízért, igen kedves lakóhelye volt.”

A fejedelemsszony itt értesülhetett róla, jó fél éves késéssel, hogy fia, II. Rákóczi Ferenc 1701. november 7-8. éjjelén megszökött bécsújhelyi fogságából.

Bizonyára arról is tudomást szerzett, hogy csatlakozott a lengyel földön bujdosó Bercsényi Miklóshoz, akivel együtt a francia király támogatását kérték egy magyarországi felkeléshez, melynek tervei a konstantinápolyi francia követseget és Thökölyt is bevonták. Az események kibontakozását azonban Zrínyi Ilona nem érthette meg, 1703 elején megbetegedett, és 26 napi szenvedés után, február 18-án déli 12 órakor elhunyt. A hű Komáromi meghatóan emlékezik róla naplójában: „Megmenekedél istenfől, kegyes, tiszta életű, jó erkölcsű, sok boldogtalanságodat férfi szívvel meggyőző s anyyi gyötrelmedet békességes lélekkel szenvedő fejedelemsszony, nékem édes jó kegyelmes asszonyom, e rossz világtól, és bizony a mennyit ez világon szenvedtél, soha több purgatoriumba nem mentél, leszakasztá az halál az virágot mezejéről, ezt az nemesebbik virágot, ki mellett papja helyett én voltam ezen halalos betegségekben, és bizony semmit el nem mulattam, valamit az én Istenem szent lelkének vezérlésével lelke javára s vigasztalására elkövettem, éjjel s nappal sokat imádkoztatván, lelkét az mi Üdvözítőnk Jézus Krisztusunkba annyira megbátorítottam, hogy nyilván és nagyon mondatá, hogy semmit immár nem fél sem ördögötől sem kárhózzattól, már semmit nem gondol ez világtól is.”

Február 20-án koporsóba helyezték és átvitték Nicomédiába, ahol március 8-án hajóra tették, s két nappal később a galatai jezsuiták kisebbik templomában ünnepélyes körülmények között eltemették. Thököly nem hagyhatta el száműzetése helyszínét, a koporsó szállítását és a temetés lebonyolítását Komáromi vállalta magára, miként a hős lelkű fejedelemsszony emlékét hirdető fehér márványkövet is ő állíttatta. (A Komáromi által vésetett sírfelirat szerint életének 60. esztendejében hunyt el, s ebből az egyetlen forrásból következtethetünk – mint fentebb többször érintettük: újabban megkérdőjelezett – 1643. évi születésére is.)

Zrínyi Ilona tehát nem érthette meg a fia által vezetett szabadságharc kitérését. II. Rákóczi Ferenc viszont édesanyja haláláról értesülve hozta meg élet legfontosabb döntését, midőn jobbagyai hívására egy új – akkor még nem tudhatta, hogy minden korábbinál hosszabb és véresebb – magyarországi felkelés élére állt. Az ifjú fejedelem 1703. június 14-16. között a lengyel–magyar határon alig harmadfél-száz rosszul felfegyverzett népfelkelő várta Esze Tamás vezetésével. A kis, ka-

Zrínyi Ilona

tonailag képzetlen és fegyelmetlen csapat először csalódást jelentett a fejedelem számára, de a jobbágyok sem egy egyszerű, fekete ruhás fiatalembert vártak. Vajon ő lenne a „nagyságos fejedelm”? Minden pompa és fényes külsőség nélkül??? Nem tudhatták,

hogy az élükre álló nagyrú gyászolt. Édesanyját gyászolta, akit 12 éves korától nem láthatott, s immár soha többé nem lehetett mellette. Azaz-hogy mégis...

Újabb szabadságharc, újabb bukás (Rákóczi ekként értékelte) és újabb emigráció. Ismét csak Törökország, Rodostó, ahol a fejedelem 1735 nagypénteken hajtotta örök nyugalomra a fejét. Végakaratainak teljesítéséről hű kamarása, Mikes Kelemen gondoskodott: Testét Rodostóból Konstantinápolyba szállíttatva, s átadta a jezsuitáknak. „Sírt pedig azon a helyen ástak, ahová temették volt az urunk anyját – írja Mikes képzeletbeli nénjének –, akinek is csak a koponyáját találták meg, és aztot a fia koporsójában bézárták, és együtt eltemették.” Anya és fia tehát mégis egymás mellé kerültek, bár Mikes leírásával ellentétben a hamvak feltárásakor nem közös koporsóban, hanem külön találták meg őket az isztambuli Szent Benedek-templomban. Ma már Zrínyi Ilona csontjai csakugyan közös szarkofágban pihennek fia, II. Rákóczi Ferenc és soha nem látott unokája, Rákóczi József herceg maradványaival együtt, „idehaza”, a kassai Szent Erzsébet-székesegyház nemzeti zarándokhelyé vált sírboltjában. ♦

IDŐTÖLTÉS ÉS KAPCSOLATTARTÁS A SZÁMŰZETÉSBEN

Thököly töredékesen ránk maradt napló tudósítanak a végeken élő kurok időtöltéséről. A fejedelem elsősorban a vadászatnak hódolt, Zrínyi Ilona érkezésével viszont valósággal felpezsdült a fejedelemi udvar élete. A naplóbejegyzések szerint 1692 nyaráról egymást érték a zenés-táncos mulatságok. A jeles napok (farsang, újév, névnapok) mellett lakodalmak tarkították a szórakozási lehetőségeket.

A fejedelemsszony kíséretében fiatal komornák, szolgálóleányok érkeztek, Thököly udvarában pedig több olyan nemesifjú is volt, aki vagy még az 1680-as évek elején állt szolgálatba, vagy Munkácsról érkezett a Délvidékre a Zrínyi Ilona által küldött segélycsapatokkal. 1692-1694-ből hat házasságkötésről van tudomásunk. A Thökölyvel még 1690 végén kibujdosott Almády István erdélyi nemes naplója szerint 1692. július 31-én egyszerre két lakodalmat is ültek a fejedelemi udvarban: Dósa Mihályt és Kis Péterét, akik mindketten Thököly „bejárói” voltak, s ezért uruk „maga csinála nekik lakodalmat”. Almády megemlíti, hogy „mind urunk s mind asszonyunk künn voltak az lakodalomban, asszonyunk sokat is táncolt”.

Thököly 1693-1694. évi naplója további négy lakodalomról is megemlékezik, minden alkalommal a fejedelem valamelyik belső híve házassodott. 1693. április 29-én Kovács Gergely nevű véclovászmesterének és Zrínyi Ilona Ancsa nevű régi szolgálójá-

nak a lakodalmat „szolgáltatta ki” Thököly. Július 25-én az udvari karabélyosok vicehadnagya, Futaki István lakodalmát tartották meg. November 26-án Thököly inasa, Durcsányi Ferenc vette el Zrínyi Ilona egyik „frauczimeri”-jét, azaz szobalányát, s ez alkalommal Thököly délután kettőtől este kilenc óráig mulatott.

Az utolsó, Thököly által is említett menyegzőt 1694. február 22-én, a farsang utolsó napján ülték meg, ezért – Thököly szavaival élve – „comediához kiszültenek az udvariak és feleségem fejr-cseledje”, a mulatság pedig a fejedelem ablaka alatt zajlott le. Az esemény több órán át tartott. Sőt, az „ebéd vacsorával együtt livin, onánál többet tartott, és lakodalommal ment véghez, felgyűjtetvén a fő rendekben, s hadak tiszteiben”.

Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a lakodalmak mögött (legalábbis részben) a fejedelemi udvar, elsősorban Zrínyi Ilona szórakoztatását sejtiük. Nem is lehet véletlen, hogy a fejedelemsszony kíséretében Pozsarevácra érkező számos komorna és szolgálóleány, valamint a Thökölyt évek óta szolgáló nemesifjak között hamar közeli kapcsolat alakult ki, ami pedig alkalmat adott arra, hogy a szülőföldjüktől távol került, idegen környezetben élő bujdosók egyhangú élete is felpezsdüljön.

Esküvőre később is sor került, 1695-ben például Thököly egyik bejárója, Papaticz István fiatal zempléni nemes vett el egy Hajdú-

szoboszlórlól származó menyecskét, akit még a tatárok raboltak el, és Zrínyi Ilona váltotta ki a fogságból saját pénzén. A fiatal férfi személye egyébként azért is érdekes, mert még „nevetlen gyermek”-ként került inasnak Zrínyi Ilona udvarába. „az Méltóságos Fejedelmi Rákóczi háznak Kegyelmességübi”, később már az „ifjak” között volt, 1685 telén pedig úrnője őt küldte egy levéllel Munkácsról Thökölyhez.

Az efféle mulatságok persze csak ideig-óráig feledtethették a száműzetés keserűségét. A cselédség szórakozásánál és szórakoztatásánál is nagyobb vigaszt jelentett, ha nagy ritkán hírt kaptak az otthon maradtokról, főként pedig ha közvetlenebb formában, levélváltás útján sikerült valakivel kapcsolatot teremteni. A bujdosó fejedelemsszony leveleiből keveset ismerünk eredetiben. Thököly politikai levelezésének ránk maradt másolati könyveiben viszont számos, Zrínyi Ilona által írt levél megtalálható, melyeket egytől egyig az „Asszonyunk neve alatt” kitételleg iktattak.

E levelek egyikéből tudjuk, hogy milyen módon kísérelték meg a kapcsolattartást még Zágrábról is: Zrínyi Ilona 1696 elején kapcsolatot keresett a zágrábi klarisszák kolostorában élő húgával, Judit-Petronállal. Az alábbi levélben kérte a család régi barátját, Makár Péter horvát főurat a közvetítésre:

„Uramtól ő Kegyelmetől [vagyis Thökölytől] értvén, hogy innen Horváth Országban fognak lakni török rabok menni sanczokkal [saruccal], azaz fogságból való kiszabadulásukért fizetendő váltásdíjjal együtt, és Kegyelmed felől leszen útjok. Nem tartván az én nemzetemhez és familiámhoz Kegyelmedet is idegennek, kívántam ezen levelem által Kegyelmedet atyafiságosan köszönteni, Istenből jó egészséget és hazánkkal együtt boldogabb állapotot kívánván Kegyelmednek ez új esztendőben. Azonban Zágrádban lévő Apácák Klostromában lévén nékem is öcsém [értsd: húgom], Kegyelmedet kérem, bizonyos emberek által jártassa meg, mind azon öcsémnek s mind egyéb atyámfainak életi állapotjokról ez illy sanczokért bejáró török rabok által tudósítani ne nehezeltsem, Kegyelmed jó akarattal s atyafiságát igen kedvesen veszem. Uram ő Kegyelme is ajánlván Kegyelmednek atyafiságos szolgálatját, úgy én is Asszonyomnak ő Kegyelmének, Kegyelmed kedves házasatásának. Ajánlom ezzel Istennek Szent oltalmába Kegyelmedet.”

Nem tudjuk biztosan, eljutott-e a levél Makárhoz. Nem lehet azonban merő véletlen, hogy Zrínyi Ilona húga, a zágrábi klarisszák apátnője is éppen ebben az évben kérte provinciális engedélyt, hogy levelet küldhessen nővérének, akiről már öt éve semmit sem hallott. (Korábban azért nem mert írni, mert attól tartott, hogy ezzel a kolostorát fogja bajba sodorni.)